

ВІДГУК

офіційного опонента Попика Володимира Івановича
на дисертаційну роботу Коваль Юлії Юріївни «Науково-освітня, організаційна
та громадська діяльність академіка АН УРСР М. П. Барабашова (1894–1971)»,
представлену на здобуття наукового ступеня доктора філософії
за спеціальністю 032 – Історія та археологія

Актуальність дисертаційної роботи Ю. Ю. Коваль, присвяченої комплексному вивченню діяльності та наукових досягнень М. П. Барабашова як визначного вченого, якому належить вагомий внесок у розвиток астрономічної науки в Україні, є безперечною. Наш час конче потребує поглибленого дослідження і переосмислення у світлі сучасних реалій, долі і спадщини як окремих визначних діячів науки, так і цілих поколінь науковців, життя й діяльність яких розгорталася у драматичні часи суспільних бур, війн і революцій, невиправданих політичних і адміністративних утисків проти фундаментальної науки, і які не дивлячись на часом дуже несприятливі для наукової творчості умови доклали величезних зусиль для реалізації свого високого покликання, призначення науки, сприяючи тим самим піднесенню науково-технічного потенціалу Батьківщини, а разом із тим – і зростанню інтелектуального й духовного багатства широкого громадянського загалу співвітчизників.

У перші десятиліття незалежності України було багато, і справедливо, зроблено для того, щоби повернути пам'ять про примусово викреслені з історії і незаслужено забуті імена. Нині ж, по-новому оцінюючи події минулого століття, дуже важливо також належно поцінувати тих визначних діячів науки, освіти і культури, які не дивлячись на усі обмеження і негаразди, а також певні вимушені поступки вимогам тоталітарного режиму, наполегливо працювали, реалізуючи свій талант і високе призначення, спрямовуючи свою працю на вирішення проблем, які стоять перед людством.

Саме в такій парадигмі у наш час необхідно розглядати і оцінювати діяльність М. П. Барабашова, вченого, який працював у порівняно вузькій галузі теоретичної науки, розуміючи її величезне практично-прикладне значення для майбутнього. Нині у нас є всі підстави стверджувати, що дисертантка напрочуд вдало вирішила це завдання.

Інший бік справи полягає у тому, що дослідження обраної дисертанткою теми має особливо високу наукову та суспільну актуальність, зважаючи на значний інтерес, який сьогодні приділяється вивченню процесів становлення та розвитку окремих галузей астрономії у ХХ ст. Розкриття індивідуальної долі М. П. Барабашова як науковця і педагога, громадського діяча, представника значної когорти української наукової та освітньої спільноти, – подається дисертанткою на тлі поступу вітчизняної і світової астрономічної науки, що досягнула такого рівня, який дозволив людству перетнути межу космічного простору та розпочати його освоєння.

Зв'язок дисертації із науковими програмами. Дисертація Ю. Ю. Коваль повною мірою відповідає цілям тих загальнонаціональних і регіональних наукових напрямів, над якими працюють вчені-соціогуманітарії, зокрема, біографісти, історики вітчизняної науки і освіти. Дисертаційне дослідження підготовлене в загальному проблемно-тематичному ключі науково-дослідної роботи кафедри українознавства, культурології та історії науки Національного технічного університету «Харківський політехнічний інститут», присвяченої «персональній історії» вітчизняної науки. Воно виконане у межах науково-дослідної теми НДР «Розвиток науки, освіти та культури Слобідської України другої половини ХІХ ст. – початку ХХІ ст.» (ДР 0122U201252).

Мета, дослідні завдання, об'єкт і предмет. У дисертації Ю. Ю. Коваль вдало вирішено загальне завдання, над яким працюють нині вітчизняні і зарубіжні вчені. Йдеться про осягнення історії, основних спрямувань і тенденцій розвитку важливих наукових напрямів через персональну історію, життєвий і творчий шлях науковців, які, власне, були їх творцями. Постать М. П. Барабашова виступає не ілюстрацією до історії розвитку астрономічної науки в Україні: навпаки увагу засереджено на його особистій креативній діяльності як творця цієї історії, який активно формував нові перспективні напрями розвитку науки і освіти, акцентував на пошуках шляхів їх вирішення.

Втілені Ю. Ю. Коваль підходи відповідають трендам сучасних досліджень у галузі біографіки та історії науки, досягненням біографістики як теоретичної основи дослідження персоналій, реконструкції життєвого і творчого шляху вченого.

Історіографічна та джерельна база дослідження є багатогою і репрезентативною, досить різноманітною за характером використаних документів. Взагалі, у роботі Ю. Ю. Коваль аналіз джерел і літератури, на відміну від тієї формальної поверховості, що спостерігається у багатьох сучасних дисертаціях, відзначається ґрунтовністю, скрупульозністю.

Очевидно, що дисертантка не обмежувалася «достатнім», а здійснила пошук усіх доступних джерел і публікацій, суттєво розширивши уявлення про саме їх коло. Нею використані документи з фондів Центрального державного архіву вищих органів влади України, Державного архіву Харківської області, Державного архіву м. Києва, Наукового архіву Президії Національної академії наук України, Інституту рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського, Архіву Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна; Архівного відділу Харківської міської ради. Також були залучені писемні пам'ятки музейних та бібліотечних фондів Харківського історичного музею імені М. Ф. Сумцова, Музею астрономії імені М. П. Барабашова Науково-дослідного інституту астрономії ХНУ імені В. Н. Каразіна. Активно використано й численні публікації М. П. Барабашова самих різних форматів, від його теоретичних

наукових праць, навчально-методичних посібників; до науково-популярних публікації, а також спогади про вченого, рецензії на його праці, різного роду інформаційні матеріали.

Слід особливо відзначити, що успіх здійсненої Ю. Ю. Коваль роботи значною мірою обумовлений не лише високопрофесійними, фаховими підходами до пошуку, відбору, але й до структурування, класифікації, використання, інтерпретації документальних джерел та аналізу напрацювань попередніх дослідників. Застосовані методологічні підходи є відповідними складності поставлених завдань. Вони базуються на засадах історизму, всебічності, достовірності, наукової об'єктивності та системності, а також сучасному дослідницькому інструментарії (зокрема, «інтелектуальної історії»). Вдале їх поєднання з специфічними прийомами біографічного дослідження дозволило не просто створити історію вченого, а розкрити на різних рівнях, у різних аспектах чимало граней живої особистості, поєднавши загальне і особливе, публічне і приватне. Це дало можливість комплексно й багатогранно розкрити поставлену наукову проблему, надати їй сучасного звучання, всебічно проаналізувати ключові питання у межах визначеної теми та сформулювати компетентні, у всьому достовірні, підкріплені ґрунтовною доказовою базою, висновки.

Наукова новизна одержаних результатів полягає не лише у здійсненій вперше узагальнюючій реконструкції життєвого шляху та фахової діяльності академіка АН УРСР М. П. Барабашова, комплексному висвітленні різних аспектів його наукової, педагогічної та громадської активності.

Дисертанткою вперше ретельно проаналізовано науково-організаційну діяльність М. П. Барабашова, що дозволило скласти достовірну фактографічну базу щодо запровадження та реалізації ученим низки дослідницьких астрономічних проєктів; з'ясувати його роль та встановити внесок у створення та діяльність Комісії з фізики планет Астрономічної ради АН СРСР у 1950-х – 1960-х рр., у справу координації планетних досліджень в астрономічних установах СРСР в цілому. Незважаючи на складність проведення такого дослідження як для історика за фахом, дисертанткою в розрізі історії науки розкрито питання впровадження М. П. Барабашовим методів фотографічної фотометрії для дослідження фізичних умов на Місяці та планетах Сонячної системи та проаналізовано напрями його досліджень за планетною тематикою. Це дозволило їй окреслити внесок ученого у світові дослідження Сонячної системи та створення загальної теорії планетних явищ. Авторкою дисертації проаналізовано форми та напрями громадської діяльності М. П. Барабашова, зокрема з широкою популяризації астрономії та астрономічних знань, висвітлено його доробок у напрямках науково-педагогічної діяльності та навчально-методичної роботи.

Достовірність результатів дослідження визначена використанням і науково коректним потрактуванням матеріалів значної джерельної бази.

Результати проведеного Ю. Ю. Коваль дослідження є оригінальними, здобутими і опублікованими безпосередньо нею. Вони достатньою мірою

відображені у наукових статтях, опублікованих у вітчизняних фахових та зарубіжних виданнях (категорії «А» і «Б»), а також у матеріалах конференції, які відбивають основний зміст дисертації і здобуті наукові результати. Апробацію дослідження здійснено на 11 наукових форумах (2022–2024 рр.), які мають всеукраїнський та міжнародний характер. Участь дисертантки у роботах, опублікованих у співавторстві, належним чином зазначена у дисертації.

Ступінь обґрунтованості наукових положень та висновків дисертації, їх достовірність. Дисертаційна робота Ю. Ю. Коваль «Науково-освітня, організаційна та громадська діяльність академіка АН УРСР М. П. Барабашова (1894–1971)» є самостійним науковим дослідженням, у якому здійснено комплексне дослідження наукової біографії М. П. Барабашова та його багатовекторної діяльності як науковця, педагога та громадського діяча. Виклад матеріалу, надані оцінки фактів та подій здійснені на підставі документальних матеріалів. У дисертації відсутні авторські домисли чи недоведені припущення, що підкреслює наукову обґрунтованість і достовірність проведеного дослідження. Висновки, наведені у дисертації, відповідають поставленим у роботі завданням.

В цілому достовірність положень дисертаційного дослідження Ю. Ю. Коваль підтверджується тим, що її робота є комплексним і цілісним дослідженням, у якому висуваються та успішно розв'язуються важливі для сучасної української історичної науки питання.

Оцінка змісту дисертаційної роботи, її завершеність. Представлена до захисту дисертація Ю. Ю. Коваль є самостійною завершеною працею, що складається зі вступу, чотирьох розділів, висновків, списку використаних джерел та літератури (553 найменування, включаючи вітчизняні та зарубіжні публікації) та 12 додатків. Зазначена структура дисертації відповідає логіці й послідовності постановки й розв'язання поставлених завдань. У вступі аргументовано обґрунтовано актуальність теми, визначено об'єкт, предмет, хронологічні межі, мету і задачі дослідження, охарактеризовано методологічні засади дослідження, визначено його наукову новизну, наукову і практичну цінність, описано зв'язок дисертації з науковими планами та темами.

Структура подання матеріалів у розділах відповідає поставленим завданням та дозволяє розкрити основні віхи життєвого шляху М. П. Барабашова, його науково-освітньої організаційної та громадської діяльності. Особливої уваги заслуговують результати дослідження історії роду Барабашових (Барабашових), представлені авторкою у другому розділі дисертації, та розкриття внеску Харківської астрономічної обсерваторії під керівництвом М. П. Барабашова у радянську космічну програму у 1960-ті рр.

Наведені висновки до окремих розділів і дисертації в цілому є обґрунтованими, відповідають змісту роботи, у яких належним чином відображено основні положення, одержані за результатами дослідження.

Значимість отриманих результатів для науки і практичного використання. Практична вагомість результатів дослідження Ю. Ю. Коваль полягає не лише у розширенні джерельної бази дослідження наукової спадщини М. П. Барабашова й історіографічного осмислення та узагальнення поставленої проблеми. Доробок дисертантки заслуговує на те, аби бути використаним для підготовки узагальнюючих праць з історії вітчизняної астрономії, біографічних та бібліографічних довідників, історіографічних праць та навчальних посібників. У контексті освітніх процесів матеріали та висновки дисертаційної роботи можуть бути застосовані для підготовки курсів лекцій з історії України, історії науки, історії астрономії; розробки спецкурсів з краєзнавства, біографістики, в також з планетології на відповідних кафедрах закладів вищої освіти. Зокрема, на кафедрі українознавства, культурології та історії науки Національного технічного університету «Харківський політехнічний інститут» у дисциплінах «Історія науки і техніки» (бакалавр), «Історія української науки і техніки» (підготовка PhD) тощо.

Академічна доброчесність. На підставі вивчення тексту дисертації та наукових праць Ю. Ю. Коваль, у яких висвітлені основні наукові результати дослідження, можна дійти висновку, що дисертаційна робота виконана самостійно, текст дисертації не містить плагіату, а дисертаційна робота відповідає вимогам академічної доброчесності. Усі результати, які винесено дисертанткою на захист, отримані самостійно і містяться в опублікованих працях. У роботах, опублікованих у співавторстві, використані тільки ті ідеї та положення, які є результатом її особистих наукових пошуків.

Зауваження та дискусійні положення. Високий рівень здійсненого дисертанткою дослідження спонукує говорити не стільки про окремі його недоліки, скільки про побажання щодо додаткового опрацювання окремих сюжетів при підготовці авторкою на основі дисертації монографії, на що робота, безумовно, заслуговує.

У дисертації зроблено спробу комплексної, багатоаспектної реконструкції життєвого шляху М. П. Барабашова, не лише як вченого, організатора науки, але і як непересічної особистості. Але у цьому напрямі зроблено ще не все.

Цікавим і принципово новим за своїм змістом є розділ дисертації, присвячений походженню вченого, генеалогії роду Барабанових (Барабашевих). Але не можна не відзначити, що він відображає тільки зовнішню канву – питання родової спорідненості. Про «внутрішній» бік родинної історії Барабашевих – їх традиції, погляди, громадянські позиції членів родини, духовні взаємозв'язки між представниками різних гілок роду і його різних поколінь варто було б сказати більше. Лише кілька разів знадано про «ліберальну атмосферу» родини.

Більш глибокого розкриття вимагають і сюжети, пов'язані з тим, що М. П. Барабашов працював за дуже скланих обставин, які тяжіли над вітчизняною наукою у роки сталінщини. Це, як відомо, зумовлювало і

необхідність переходу багатьох вчених у відкриту або приховану опозиційність, «внутрішню еміграцію», або й пристосування, яке могло виявлятися у різних формах. Репресії і терор торкнулися й багатьох колег вченого. Про ці речі у дисертації мало сказано, а те що є, не розкрито, не знайшло належних оцінок. Сама діяльність М. П. Барабашова недостатньо співвіднесена з подіями, які відбувалися в Україні. Його життєвий і науковий шлях досить формально розділено в дисертації на «дорадянський» і «радянський» періоди.

Слід звернути увагу і на те, що М. П. Барабашов був неординарною постаттю не лише у сфері астрономічної науки, але і в широкому контексті академічного життя, комунікацій в середовищі наукової й освітянської інтелігенції України, Харкова і Слобожанщини. Щодо цього у роботі міститься чимало окремих сюжетів і згадок. Однак, тематично факти з життя й діяльності вченого згруповані все таки переважно навколо його професійної діяльності в сфері астрономічної науки, пропаганди астрономічних знань. Варто дещо розширити цей проблемно-тематичний діапазон. Адже, М. П. Барабашов з 1948 р. був академіком АН УРСР, впродовж багатьох років – депутатом Верховної Ради, ввідрізнявся багатьма державними нагородами. Безперечно, усе це обумовлювало наявність у нього широких контактів і взаємодій з багатьма відомими людьми, неординарними особистостями, як в Україні, так і за її межами.

Безумовно, висловлені нами міркування не применшують значення здійсненого дисертанткою вперше широкого комплексного дослідження життєвого і творчого шляху визначного вченого.

Певні недоліки не впливають на загальну позитивну оцінку виконаної роботи. Дисертація є актуальною і має високу наукову цінність та практичну значущість.

ЗАГАЛЬНИЙ ВИСНОВОК

Дисертаційна робота Ю. Ю. Коваль «Науково-освітня, організаційна та громадська діяльність академіка АН УРСР М. П. Барабашова (1894–1971)» за своїм змістом відповідає спеціальності 032 Історія та археологія. Дисертація являє самостійну, цілісну і завершену наукову працю, у якій наведено теоретико-методологічне обґрунтування та авторське розв'язання окреслених завдань. Висловлені авторкою гіпотези, висновки, узагальнення підтверджуються отриманими результатами дослідження. Здійснене дисертанткою дослідження дозволило створити достовірний науковий портрет академіка М. П. Барабашова, розкрити його науковий доробок, що є важливим для об'єктивної оцінки результатів діяльності харківської школи планетології, які мали фундаментальне значення для розвитку досліджень Місяця та планет Сонячної системи у другій половині ХХ ст.

За змістовним наповненням, структурою, новизною, важливістю і глибиною наукових розробок дисертаційна робота Коваль Юлії Юріївни «Науково-освітня, організаційна та громадська діяльність академіка АН УРСР М. П. Барабашова (1894–1971)» відповідає вимогам пунктів 6, 7, 8 і 9

Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії, затвердженого Постановою КМУ від 12.01.2022 р. № 44, а її авторка заслуговує на присудження наукового ступеня доктора філософії зі спеціальності 032 «Історія та археологія».

Офіційний опонент

Доктор історичних наук, професор,
член-кореспондент НАН України,
директор Інституту біографічних
досліджень Національної бібліотеки
України імені В. І. Вернадського

В. І. Пошк

03.05.2025 р.

